

3 Papildiniai ir aplinkybės

Axel Holvoet, Veslava Čížik-Prokaševa

3.1. Įvadinės pastabos

Papildiniai ir aplinkybės skiriasi sintaksiniu ryšiu su veiksmažodžiu. Papildinius savo predikatine funkcija prisijungia veiksmažodis. Tuo atžvilgiu jie laikomi veiksmažodžio valdiniais, išreiškiančiais jo argumentus. Kita vertus, prie veiksmažodžio galinčios prisijungti papildomą predikaciją reiškiančios aplinkybės vadinašios modifikatoriais¹. Vadovaudamiesi ta pačia logika šių modifikatorių argumentu turėtume laikyti pagrindinę sakinio predikaciją reiškiantį veiksmažodį. Pvz.:

(1) *Jonas greitai suvalgė sumuštinį.*

Valgymo sąvoka apima valgymo objektą (maistą), kuris gali būti eksplicitiškai išreikštas arba ne (tarkime, kai norima tik pasakyti, kuo kas nors užsiėmęs arba ką moka, pvz., *Jis dabar valgo, Vaikas jau vienas valgo*), bet visada būna reprezentuojamas sakinio semantiniėje struktūroje. Sintaksiniu požiūriu veiksmažodis visada atveria sintaksinę poziciją objektui, kuri tam tikrais atvejais ir dėl ypatingų priežasčių gali likti neužimta². (1) sakinyje tokią veiksmažodžio atveriamą poziciją užima žodis *sumuštinis*. Ar galima teigti, kad šis veiksmažodis atveria sintaksinę poziciją irrieveiksmiui *greitai*? Gal ir galima visada nustatyti valgymo tempą, bet tai nėra būtina valgymo sąvokai apibrėžti; sakinio semantinė struktūra gali, bet neprivalo aprėpti informacijos apie valgymo greitį. Todėl galime

¹ Apie ribos nustatymą tarp valdinių ir modifikatorių žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 29–35), Holvoet, Semėnienė (2004a: 15–16). Apie valdymo ir modifikavimo sąvokas žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 12–15), Holvoet, Semėnienė (2004a: 15) ir šiame rinkinyje 1.2.

² Nijolė Sližienė nurodo, kad galininkas tokiuose sakiniuose neretai kai kurių kalbininkų laikomas fakultatyviu (Sližienė 1994: 34).

sakyti, kad veiksmažodis neatveria sintaksinės pozicijos aplinkybei *greitai*. Tai, kad aplinkybė *greitai* gali prisijungti prie veiksmažodžio *valgyti*, yra lemiama jos pačios predikacinių savybių. Kaip buvo parodyta 1.2 skirsnyje, modifikatoriai (kitaip, nei valdiniai) yra semantiniai funkoriai; jų predikacinės savybės sudaro sąlygas sintaksiniam ryšiui atsirasti.

Keletą žodžių reikia pasakyti ir apie tai, ką aplinkybės modifikuoja. Sąlygiškai sakoma, kad jos modifikuoja veiksmažodį, ir iš tikrųjų junginys *greitai valgyti*, be kitų papildymų³, semantiškai yra interpretuojamas nesunkiai. Bet taip pat galima teigti, kad (1) sakinyje aplinkybė modifikuoja visą predikaciją, t. y. visą aprašomą įvykį *Jonas suvalgė sumuštinį*. Juk turima omenyje ne kokias nors ypatingą „greito valgymo“ procedūrą, kuri čia būtų pritaikyta sumuštiniai, o veikiau apibūdinamas konkretus įvykis – (Jono atliekamas) sumuštinio suvalgymas, kuris truko neilgai. Nors tam tikrais atvejais gali kilti abejonių, ar aplinkybė yra susijusi vien su predikatu siaurąja prasme (t. y. veiksmažodžiu), ar su viso sakinio predikacija, – abiem atvejais sąlygiškai sakysime, kad ji yra veiksmažodžio modifikatorius. Taip daroma norint pabrėžti, kad ji nėra SAKINIO *Jonas suvalgė sumuštinį* modifikatorius. Mat esama ir sakinių modifikatorių, t. y. aplinkybių, modifikuojančių ne predikaciją, o visą užbaigtą sakinį, turintį savo modalumą ir sakiniui būdingas teisingumo sąlygas. Apie šias „sakinio aplinkybes“ plačiau bus rašoma 4-ame skyriuje.

3.2. Papildinių ir aplinkybių skyrimo kriterijai

Kadangi papildiniai yra valdiniai, o aplinkybės – modifikatoriai, vienus nuo kitų būtų galima skirti pagal vieną paprastą kriterijų: kas įeina į pagrindinės predikacijos aprėptį, yra papildinys, kas neįeina – aplinkybė⁴. Bet kartais sunku nuspręsti, ar tam tikras

³ Šiame skyriuje žodis „papildymas“ nevartojamas termino reikšme: juo žymime įvairius su veiksmažodžiu vartojamus vardažodžius, kol dar neaišku, ar jie laikytini veiksmažodžio valdiniais, ar modifikatoriais.

⁴ *Lietuvių kalbos gramatikoje* pateikti tokie papildinio ir aplinkybės apibūdinimai: „papildinys [...] rodo reiškiamo veiksmo, ypatybės, būsenos ar kiekybės objektą“, o „aplinkybė [...] reiškia veiksmo

papildymas yra būtinas tam, kad galėtume iki galo suvokti ir suformuluoti tam tikrą predikaciją, ar ne. Kai kurie atvejai nekelia abejonių, pavyzdžiui, tranzityviniai predikatai negali būti nei suformuluoti, nei suvokti be objekto. Sunkumą kelia, pavyzdžiui, instrumentas. Jis ekstralingvistine prasme dažnai suponuojamas, bet ar jis būtinas predikacijai iki galo suvokti? Aprioriniai svarstymai ne visada mums padeda tokius klausimus išspręsti, todėl svarstant atskirų papildymų statusą gali praversti įvairios euristinės procedūros.

Sintaksiškai pagrindinis predikatinis veiksmažodis kartu su savo valdiniais sudaro tam tikrą glaudžią visumą, kurią galima supriešinti su aplinkybėmis. Jeigu, pvz., vartojame įvardį *tai* kokiam nors įvykiui, veiksmui ir pan. žymėti, tai šio įvardžio reikšmė apima visą predikaciją kartu su veiksmažodžio valdiniais, bet ne visada su modifikatoriais, plg.:

- (2) *Jonas suvalgė sumuštinį, ir tai įvyko labai greitai.*
- (3) *Jonas suvalgė sumuštinį, ir tai jis padarė labai greitai.*

Bandymai pavartoti įvardį *tai*, norint išreikšti tik tam tikrą predikacijos dalį (be kokio nors vieno valdinio), duoda netaisyklingus rezultatus, plg.:

mo, būsenos ar ypatybės sąlygas“ (Ulvydas, red., 1976: 454, 479). Rusų kalba išleistoje *Lietuvių kalbos gramatikoje* rašoma, kad papildiniai ir aplinkybės skiriasi reikšmėmis: papildiniu laikoma sakinio dalis, priklausanti nuo tarinio ir turinti subjektinę ar objektinę reikšmę (pateikti tokie pavyzdžiai: *Visiems buvo neramu; Laukiu pavasario*), o aplinkybe – priklausomoji dalis, turinti adverbialinę reikšmę (Ambrazas, red., 1985: 561). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* nurodoma, kad „papildiniu eina nuo tarinio priklausomi vardažodžių kilmininko, naudininko, galininko ar įnagininko linksniai (vienai ar su prielinksniais) arba jų vaidmenį atliekančios kitos formos. Aplinkybėmis einarieveiksmiai ir jų vaidmenį atliekančios žodžių formos bei konstrukcijos“ (Ambrazas, red., 1994: 487). Vito Labučio *Lietuvių kalbos sintaksėje* nurodyta, kad „papildinys – tai labiausiai su tariniu susijusi antrininkė sakinio dalis, įeinanti į tarinio grupę, dažnai semantiškai padedanti pačiam tariniui formuoti predikatinį požymį. Papildiniu paprastai pasakome daiktą ar kokį nors dalyką, kuris vienaip ar kitaip įtraukiamas į tariniu predikuojamojo požymio sferą“ (Labutis 1998: 263). Pagal *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* pateiktus apibrėžimus aplinkybės ir papildinio nustatymas priklauso nuo to, ar sakinio dalis atsako įrieveiksmiais reiškiamus klausimus, ar į įvardžiais reiškiamus klausimus: pirmosios yra aplinkybės, antrosios – papildiniai (Morkūnas, par., 1999: 30, 642). Kaip matyti, papildinių ir aplinkybių skyrimas tradicinėse gramatikose remiasi, viena vertus, semantika, o antra vertus – kalbos dalimi arba linksniu. Kitai sakant, pateikti skyrimo kriterijai nėra sintaksiniai, o semantiniai arba morfosintaksiniai.

- (4) *Jonas davė knygą, ir tai jis padarė Petriui.
 (5) *Petras išsitraukė piniginę, ir tai jis padarė iš kišenės.

Šie sakiniai yra netaisyklingi visai ne dėl to, kad pirmoje dalyje vienas valdinys neišreikštas: šio valdinio denotatas gali paaiškėti iš konteksto. Pavyzdžiui, (6) ir (7) sakiniai yra eliptiniai (bent jau (6) sakiny, mat suponuoja, kad adresatas žino, kam duodamas daiktas), bet jie taisyklingi: įvardis *tai* juose žymi visą (nors pirmoje sakinio dalyje ir nepilnai išreikštą) predikaciją:

- (6) *Jonas davė knygą, ir tai jis padarė taupymo sumetimais.*
 (7) *Petras išsitraukė piniginę, ir tai jis padarė dar nežinodamas, ką pirks.*

Šis pronominalizacijos testas dažnai gali padėti nustatyti, ar tam tikras papildymas laikytinas papildiniu, ar aplinkybe. Tačiau jis negali būti vienintelis. Sprendžiant vien tik iš pronominalizacijos testo, instrumentiniai papildymai turėtų būti laikomi aplinkybėmis:

- (8) *Jis atrakino duris, ir tai jis padarė (su) raktu.*

A priori atrodytų, kad instrumento semantinis vaidmuo, tarpininkaujantis tarp agento ir objekto (patiento) vaidmenų, turėtų užimti vidurinę poziciją semantinių vaidmenų konfigūracijoje, jis nėra visai išorinis aprašomos situacijos atžvilgiu, skirtingai nei, pvz., vietos arba laiko aplinkybės, kurios tartum sudaro bendrą situacijos foną⁵. Bet dažniausiai įrankis arba priemonė būna nenurodomi: tai nėra būtina predikacijos esmei suvokti ir suformuluoti, nes tranzityviniai veiksmožodžiai, kurių reikšmė apima kauzacijos elementą, dažniausiai netikslina tam tikram rezultatui pasiekti atliekamo veiksmo pobūdžio: *atidaryti duris* tai 'padaryti taip, kad durys būtų atviros'. Šis rezultatas gali būti pasiektas įvairiais bū-

⁵ Ligšiolinėse lietuvių kalbos gramatikose instrumento įnagininkas laikomas objektu, plg. Ulvydas, red. (1976: 50), Ambrasas, red. (1994: 515). Vitas Labutis tokio tipo įnagininką laiko tipišku pašalio papildiniu, t. y. papildiniu, kuris „lyg tik viena puse įtraukiamas į tariniu pasakomą požymį, o kita puse yra lyg ir paslėptas“ (Labutis 1998: 274–275).

dais (paspaudus rankeną, mygtuką ir pan.), todėl nenuostabu, kad instrumento sąvoka gali neįeiti į predikacijos aprėptį.

Svarbus, be abejojimo, yra leksinio subkategorizavimo (angl. *lexical subcategorisation*) kriterijus. Ši sąvoka buvo apibrėžta anksčiau (žr. 1.2). Valdantieji žodžiai ir modifikatoriai yra leksiškai subkategorizuojami, t. y. jų leksiniame-gramatiniame apraše (pvz., žodynuose) turi būti patikslinta, kokius žodžius jie gali valdyti arba modifikuoti. Jeigu taikytume šį principą veiksmažodžiams, papildinius atpažintume pagal tai, ar jie subkategorizuoja veiksmažodį, ar ne. Pvz., veiksmažodžiai skirstomi (subkategorizuojami) pagal tai, ar prisijungia tiesioginį papildinį, ar ne (kitai sakant, ar jie tranzityviniai ar intranzityviniai), ir jeigu taip, kokį jie gali prisijungti papildinį. Tokiu būdu iš principo galima atskirti tiesioginį papildinį nuo laiko galininko, į kurį jis dėl linksnio formos yra labai panašus, plg.:

(9) *Jis laistė (*sėdėjo, *vaikščiojo, *skaitė, ...) gėles.*

(10) *Jis laistė gėles (sėdėjo, vaikščiojo, skaitė, ...) valandą.*

Kaip matyti iš pavyzdžių, laiko galininką, nepriklausomai nuo predikato tipo, galima prijungti beveik visada. Tiesa, daugeliu atvejų tektų pasirinkti eigos veiksmo formą (**perskaitė laikraštį valandą* yra neįmanoma), bet šis ribojimas yra gramatinių požymių pasirinkimo (dar palyginkite pasakymo **jis atėjo rytoj* netaisyklingumą), o ne leksinio subkategorizavimo dalykas. Tačiau reikia pastebėti, kad būna atvejų, kai sunku nuspręsti, ar veiksmažodis yra subkategorizuojamas, ar ne. Plg. tokius sakinius:

(11) *Jis mūsų firmoje išdirbo metus.*

(12) *Posėdis užtruko dvi valandas.*

Kai kurie veiksmažodžiai tiesiog reikalauja trukmę tikslinančio papildymo, ir tokiais atvejais sunku atskirti laiko galininką nuo tiesioginio papildinio (apie tokius atvejus plg. Holvoet, Judžentis 2004a: 69–72). Tačiau ribos neryškumas, būdingas tam tikrai veiksmažodžių grupei, neverčia mūsų atsisakyti principinio skirstymo. Ryškūs leksinio subkategorizavimo (arba jo nebuvimo) atvejai dažnai

padeda atskirti papildinius nuo aplinkybių; akivaizdžiai tą rodantis pavyzdys bus aptartas 3.3 skirsnyje. Neaiškiais leksinio subkategorizavimo atvejais reikia pasitelkti papildomus kriterijus, kaip antai anksčiau aptartu instrumentinių papildymų atveju. Savaiame suprantama, kad instrumento sąvoka suponuoja tam tikrą aktyvų fizinį veiksmą. Tai irgi yra tam tikras leksinis subkategorizavimas, nors ir negriežtas. Kaip anksčiau minėta, aprašant daugelio veiksmažodžių reikšmės struktūrą instrumentas yra būtina grandis semantinių vaidmenų konfigūracijoje. Jau pati semantinio vaidmens sąvoka reiškia, kad jo atlikėjas įeina į predikacijos ribas. Ypatinę instrumento statusą turbūt lemia specifinis šio semantinio vaidmens santykis su kauzatyvumu: veiksmažodžių, turinčių kauzatyvinių implikacijų, semantika leidžia suformuluoti kauzaciją apibendrintai, netikslinant kauzacijos priemonių, o tai ir išstumia instrumentą už predikacijos ribų. Tą rodo ir anksčiau pateiktas pronominalizacijos testas.

Turbūt lengviausias, tiesiog mechaniškai atliekamas papildinių ir aplinkybių skyrimo testas yra praleidimo testas⁶. Kadangi aplinkybės reiškia papildomas predikacijas, jos paprasčiausiai gali likti neišreikštos: tokiais atvejais sakinyje būna išreikšta tik viena, pagrindinė, predikacija ir dėl praleistos aplinkybės sakinyje nepasidaro nepilnas. O praleidus papildinį, pagrindinė sakinio predikacija tampa pilnai neišreikšta. Šio testo pagrįstumas nekelia abejonių, bet akivaizdu ir tai, kad jo negalima taikyti mechaniškai, o tik kartu su kitais testais. Tą rodančių pavyzdžių nesunku rasti: daugelio veiksmažodžių tiesioginiai papildiniai praleidžiami, jeigu norima tik bendrai apibūdinti užsiėmimo tipą (*Jis dabar rašo, skaito ir pan.*) arba sugebėjimą (*Vaikas jau skaito ir rašo*). Nepaisant to, niekas neabejoja, kad *laikraštį* sakinyje *Jis skaito laikraštį* yra tikras papildinys.

⁶ Būtent tokiu būdu N. Sližienė nustato būtinuosius ir fakultatyviusius sakinio narius (Sližienė 1994: 30–31).

3.3. Judėjimo veiksmažodžių argumentų struktūra

Vietininkai plačiaja prasme, t. y. vietą reiškiantys linksniai ir prielinksninės konstrukcijos, galima sakyti, sudaro vientisą klasę. Tarpusavyje jie gali būti priešinami semantiškai: iš lietuvių kalbos istorinės gramatikos gerai žinoma vidaus ir pašalio vietininkų (*miškan* : *miškop*) bei esamųjų ir einamųjų vietininkų (*mokykloje* : *mokyklon*) priešprieša. Ši priešpriešų sistema, be minėtųjų, apima dar daugiau narių: skiriamos lokatyvinė (*miške*), liatyvinė (*į mišką*), abliatyvinė (*iš miško*) ir perliatyvinė (*mišku*, *per mišką*) reikšmės. Šie lokatyvai skiriasi ne tik semantiškai, bet ir sintaksiškai. Pavyzdžiui, „esamojo“ vietininko sintaksinis statusas gali būti dvejopas. Palyginkime:

(13) *Jonas yra Kaune.*

(14) *Kaune Jonas sutiko savo senąjį studijų draugą.*

(14) sakinyje žodis *Kaune* yra tipiška aplinkybė: ją galima praleisti, dėl to (14) sakinyje reiškiamą predikaciją netaps nepilnai išreikšta: predikatinė sutikimo sąvoka suponuoja du dalyvius asmenis, bet vieta, kur vyksta susitikimas, į šios predikacijos sferą neįeina. Susitikimas, žinoma, turi kur nors vykti, tačiau tą galima pasakyti apie kiekvieną įvykį, dėl to juk neištraukiame vietos raiškos į kiekvieno predikato argumentų struktūrą. Taigi sakysime, kad (14) sakinyje lokatyvas išreiškia papildomą predikaciją: ‘Jonas sutiko savo draugą’ – pagrindinė predikacija, o ‘tas susitikimas įvyko Kaune’ – papildoma predikacija. (13) sakinyje situacija yra kitokia, nes teiginys apie Jono buvimą Kaune iš esmės yra vienintelis sakinyje iškeliamas teiginys. Vėliau pamėginsime atsakyti į klausimą, kaip sintaksiškai reikėtų interpretuoti tokius sakinius kaip (13). Čia norime tik atkreipti dėmesį į dviejų statinių lokatyvų tipų skirtumą: vieni jų įeina į pagrindinę sakinio predikaciją, kiti į ją neįeina, o tik įveda papildomą predikaciją. Sąlygiškai vadinkime juos „vidiniais“ ir „išoriniais“ lokatyvais (*inner, outer locatives*)⁷.

⁷ Terminai *inner locatives, outer locatives* šiek tiek nepatogūs, mat baltų bei Pabaltijo suomių kalbų tyrėjams gali painiotis su „vidaus“ (inesyvas, iliatyvas) ir „pašalio“ (adesyvas, aliatyvas)

Šis skirtumas yra būdingas tik statiniams lokatyvams. Nors tai iš pirmo žvilgsnio nėra akivaizdu, bet dinaminiai lokatyvai – liatyviniai, abliatyviniai ir perliatyviniai (*į Kauną, iš Kauno, per Kauną*) – gali būti tik „vidiniai lokatyvai“. Šis dalykas nėra akivaizdus dėl to, kad patys dinaminiai lokatyvai dažnai atrodo fakultatyvūs, kaip į predikaciją neįeinantys papildymai. Plg.:

(15) *Jonas važiuoja į Kauną.*

(16) *Vaikai eina iš mokyklos.*

Šie sakiniai yra visiškai užbaigti, pilni, nors ir netiksliname, iš kur važiuoja Jonas ir kur eina vaikai. Pilna judėjimo predikacijos aprėptis yra gerokai platesnė: ji apima išeities tašką (iš kur judama), kelią (pro kur judama) ir tikslą (kur judama). Kalbantysis paprastai „profiluoja“ tokią predikaciją, t. y. sutelkia dėmesį į tam tikrą jos aspektą⁸. Dažnai taip atsitinka dėl to, kad judėjimo galo arba išeities taškas sutampa su kalbėjimo arba aprašomos situacijos vieta (*Rytoj važiuoju į Kauną = Iš čia važiuoju į Kauną*); be to, kryptis dažnai paaiškėja iš priešdėlio (*Greitai ateis Kalėdų senelis = ateis čia, pas mus*) arba ją gali išreikšti speciali leksema (*Vaikai grįžta iš mokyklos*). Galiausiai pradinis ar galinis judėjimo taškas gali būti savaime aiškus dėl nusistovėjusios daiktų padėties pasaulyje: įprastinių (kasdinių) maršrutų (*Tėvas išėjo į darbą = išėjo iš namų*), gravitacinės jėgos ribojimų (*Kaminkrėtys nukrito nuo stogo ir užsimušė = nukrito ant žemės*) ir t. t. Tokiais atvejais visada išreiškiama tik dalis visos predikacijos, nes judėjimas visada suponuoja išeities tašką, kelią (trajektoriją) ir galo tašką.

vietininkais; bet jie plačiai vartojami literatūroje. Skirtumą turbūt pirmą kartą plačiai aptarė Chafe'as (1970).

⁸ Predikacijos „profilavimo“ (*profiling*) sąvoką ypač išplėtojo kognityvinės gramatikos atstovai; ja aiškinama, kodėl dažnai (ypač daugiavalenčių struktūrų atveju) predikacija (vartojamas *scope of predication* terminas) būna išreikšta tik iš dalies, plg. Langacker (2002: 213–216). Kitas kognityvinės gramatikos atstovas, Leonardas Talmy, viename iš savo darbų įvardija keturias vaizdų formavimo sistemas, viena iš kurių yra susijusi su dėmesio paskirstymu (*distribution of attention*); ši sistema suteikia galimybę praleisti vienus ar kitus įvykio etapus arba įvykio komponentus, kurių buvimas savaime suprantamas, pvz.: *The crate fell out of the plane into the ocean* (nurodytas kelionės pradinis ir galinis taškas) ir *The crate fell out of the plane, through the air, into the ocean* (nurodytas visas kelias) (Talmy 1983: 256–257).

Sintaksinio statuso tarp dinaminčių ir statinių lokatyvų skirtumas aiškiai matyti ir iš to, kad tik pirmieji subkategorizuoja veiksmažodį. Dinaminčius lokatyvus (*iš mokyklos, į mokyklą*) gali prisijungti tik kryptingo judėjimo veiksmažodžiai. Statiniai lokatyvai gali būti vartojami sakiniuose su bet koku veiksmažodžiu. Išimties nesudaro ir judėjimo veiksmažodžiai: konstrukcijoje su judėjimo veiksmažodžiu galima pavartoti ir statinį lokatyvą, kuris patikslins, kokioje erdvėje vyksta tas judėjimas, bet nenurodys atskaitos taško, kurio atžvilgiu būtų matuojamas pats judėjimas, pvz.:

(17) *Kaune jis nuėjo į kiną.*

Pronominalizacijos testas (visos predikacijos keitimas įvardžiu *tai*) rodo, kad dinaminiai lokatyvai, skirtingai nei statiniai lokatyvai (plg. (17), (18)), negali būti suvokiami kaip papildoma predikacija (plg. (20) sakinio netaisyklingumą); predikacija gali būti pronominalizuojama tik kartu su dinaminiu lokatyvu (plg. (19) sakinį):

(18) *Jis nuėjo į kiną, ir tai jis padarė Kaune.*

(19) *Jis nuvažiavo į Kauną, ir tai jis padarė be žmonos sutikimo.*

(20) **Jis nuvažiavo, ir tai jis padarė į Kauną.*

Vadovaujantis ta pačia logika į papildinių kategoriją reikia įtraukti ne tik su intranzityviniais (slinkties), bet ir su tranzityviniais veiksmažodžiais vartojamus dinaminčius lokatyvus, plg.:

(21) *Ji įdėjo žiedus į stalčių.*

(22) *Jis išėmė laišką iš kišenės.*

Toks santykis tarp predikato ir lokatyvinio papildymo kaip (21), (22) sakiniuose yra įmanomas ir statinių lokatyvų atveju. Jeigu, pvz., tartume, kad veiksmažodis *gyventi* turi atskirą leksinę reikšmę 'turėti kur nors gyvenamąją vietą', atitinkančią pranc. *habiter*, angl. *to dwell (reside)*, vok. *wohnen*, tai reikėtų pripažinti, kad jis reikalauja statinio lokatyvo kaip argumento. Tačiau tokie atvejai gana reti, dažniausiai argumento statusą turintys statiniai lokatyvai vartojami su labai bendros reikšmės veiksmažodžiais, kurie bū-

tent dėl reikšmės neapibrėžtumo negali turėti konkrečių valentinių reikalavimų. Šią problemą aptarsime kitame skirsnyje.

3.4. Būtiniosios aplinkybės

Jau anksčiau buvo aptarti šie sakiniai:

- (23) *Namas yra prie ežero.*
- (24) *Prie ežero neseniai buvo pastatyta nauja mokykla.*
- (25) *Jonas yra Kaune.*
- (26) *Jonas Kaune dirba mokytoju.*

Priminsime tai, kas 1.2 skirsnyje buvo pasakyta apie modifikatorius. Panašiai kaip valdantieji žodžiai, modifikatoriai atlieka predikatinę funkciją, t. y. jie reiškia predikaciją, kurios argumentas yra modifikuojamasis žodis⁹, tačiau ši predikacija yra nuleista į žemesnį sintaksinį lygmenį. Bet šiuo atveju yra kitaip: tas pats modifikatorius reiškia pagrindinę sakinio predikaciją. (23) sakinio predikaciją iš esmės reikėtų suformuluoti kaip 'būti prie'. Mat praleidus pasakymą *prie ežero* lieka tik veiksmažodis *būti*, kuris, pavartotas vienas, be jokių papildymų, galėtų būti suvokiamas nebent kaip egzistencinis. Bet (23) sakinyje nereiškia 'namas egzistuoja prie ežero'. Namo egzistencija (23) sakinyje iš esmės suponuojama, o tai, kas teigiama, tėra tik šio namo lokalizacija (plg. apie tai 6.2). (23) sakinį galima supriešinti su (27) sakiniu, kuris iš tikrųjų yra egzistencinis:

- (27) *Prie ežero yra namas.*

Šis sakinyje skiriasi nuo (23) nežymėtoju aktualiosios skaidos modeliu. (27) sakinyje vietos nurodymas sudaro nežymėtąją temą, remą sudaro egzistencinis teiginys. (23) sakinyje namas yra (nežymėtoji) tema, jo egzistencija sudaro sakinio presupoziciją, o rema – tai daikto lokalizavimas. Plačiau apie egzistencinius ir lokatyvinius sakinius žr. 6.2. Taigi (23) sakinyje lokatyvinė reikšmė yra

⁹ Daugiau apie tai žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 13–14) ir šiame rinkinyje 1.2.

pagrindinė ir vienintelė sakinio predikacija, ji lemiama prielinksnio *prie* reikšmės. (25) sakinyje lokatyvinė reikšmė neturi leksinės realizacijos, ji tiesiog reiškiamą vietininku.

Šie sakiniai kelia tam tikrų metodologinių keblumų: esame pripratę veiksmažodį laikyti predikacijos raiškos priemone – predikato leksine realizacija. Vardažodžiai laikomi predikatų argumentų realizacijomis. Bet šiuo atveju predikatinis sakinio turinys išsidėsto kitaip: predikatas reiškiamas ne kaip paprastai – veiksmažodžiu, o per vardažodį – vardažodžio linksniu, vardažodį valdančiu prielinksniu.

Akivaizdu, kad šiuo atveju negalime taikyti įprastos valdymo sąvokos. Paprastai veiksmažodžiai dėl savo reikšmės reikalauja įvairių papildymų, o aptartu atveju veiksmažodžio *būti* sintaksiniai reikalavimai yra gana neapibrėžti. Panašių konstrukcijų, kai pagrindinę predikaciją išreiškia ne veiksmažodis, o vardažodį valdantis prielinksnis, yra nemažai¹⁰. Plg.:

(28) *Jonas yra prie ežero.*

(29) *Jonas yra su Birute.*

(30) *Jonas yra iš Kauno.*

(31) *Jonas yra be kepurės.*

Norint efektyviai taikyti valdymo sąvoką, toks neapibrėžtumas būtų pernelyg didelis. Būna, žinoma, atvejų, kai veiksmažodis pri-meta tik bendrą papildymo tipą, o konkretaus prielinksnio pasirinkimas yra laisvas. Taip yra, pvz., kryptingo judėjimo arba slinkties veiksmažodžių atveju (plg. *važiuoja į kaimą / prie ežero / pas giminičius* ir pan.). Toks įvairavimas telpa į sintaksinių reikalavimų sąvokos ribas. Bet (28) – (31) sakiniuose parodytas įvairavimas į šias ribas jau nebetelpa. Išties, kaip galima teigti, kad papildymas yra reikalaujamas, jeigu jis gali būti įvairiausio semantinio ir morfosintaksinio pobūdžio? Akivaizdu, kad tokių sakinių predikato semantiniai ir sintaksiniai reikalavimai negali būti tiksliai suformuluoti, nes predikatinis sakinio turinys čia išreikštas ne veiksmažodžio

¹⁰ Plačiau šiuo klausimu žr. Holvoet, Judžentis (2003a: 30–32).

kamieno, o vardažodžio formos arba su juo vartojamo prielinksnio. Priešinga prielaida, kad visas predikatinis turinys yra išreikštas veiksmažodžiu, nėra paranki, nes tada tektų operuoti daugeliu homoniminių veiksmažodžių ‘būti’.

Kyla klausimas, ar šiais atvejais sintaksinis ryšys yra tarpinis tarp valdymo ir modifikavimo? Turėtume atsakyti, kad tam tikra prasme taip, bet iš esmės čia konstatuojame tik morfosintaksinės raiškos neatitikimą. Kai kuriais atvejais aiškiai skiriamos dvi tam tikros reikšmės realizacijos: viena susijusi su valdymu, kita – su modifikavimu. Palyginkime:

(32) *Tas švarkas priklauso Petru.*

(33) *Ten, ant pakabos, kabo Petro švarkas.*

(32) sakinyje rodo gryną valdymą: predikatas išreikštas veiksmažodžiu. Ta pati reikšmė (33) sakinyje išreikšta modifikatoriaus linkniu. Tokių modifikatorių, kurio linksnio forma (arba prielinksnis) reiškia semantinę ryšį su modifikuojamuoju žodžiu, daugeliu atvejų galima tiesiogiai sieti su leksinės reikšmės neturinčiu veiksmažodžiu *būti*, ir tuomet modifikatoriaus linksnis arba prielinksnis tampa pagrindinio predikato raiškos būdu:

(34) *Švarkas, kuris kabo ant pakabos, yra Petro.*

Dažnai taip atsitinka dėl to, kad kuris nors semantiškai apibrėžiamas valdymo modelis neturi savo leksinės realizacijos. ‘Buvimas kame nors’ galėtų turėti savo veiksmažodinę raiškos formą, panašiai kaip ‘nuosavybės’ reikšmė turi leksinę realizaciją veiksmažodyje *priklausyti*. Tokių lokatyvinių veiksmažodžių daugelyje kalbų iš tikrųjų esama, plg. kinų (mandarinų) kalbos pavyzdį (35), kuriame pavartotas lokatyvinis veiksmažodis *zài* ‘būti kur nors’:

(35) *Shū zài zhuō-zi shàng.*
 knyga būti kame stalas viršus
 ‘Knyga yra ant stalo.’

Lokatyvinių veiksmažodžių turi ir senosios graikų ir lotynų kalbos: tokie veiksmažodžiai kaip lot. *insum*, gr. *éneimi* ‘esu kame nors’

turi lokatyvinius priešdėlius, kurie veiksmažodžiui leidžia išreikšti visą lokatyvinį predikatą; vardažodis (paprastai datyvo linksnio) dažniausiai neturi lokalizacijos rodiklio. Plg.:

(36) *Cubiculo modicum lumen inerat.*

‘Miegamajame buvo silpna lempa.’ (Tacitas, *Annales* xiv, 8)¹¹

Tačiau dauguma Europos kalbų tokių lokatyvinių veiksmažodžių neturi ir vartoja „predikatinis lokatyvus“ (*predicate locatives*, Payne 1997: 121–122). Taip pat nėra specialaus „sociatyvinio“ veiksmažodžio, atitinkančio prielinksnio *su* vartojimą sakinyje (29).

Jau anksčiau buvo pasiūlyta tokius į aukštesnį sintaksinį lygmenį iškeltus modifikatorius vadinti būtinosiomis aplinkybėmis (Holvoet, Judžentis 2003a: 29–32). Šis terminas nėra idealus dėl trijų priežasčių. Pirma, būtinumas gali būti skirtingai suvokiamas. „Būtiniosios aplinkybės“ gali būti būtinos ta prasme, kad jų negalima praleisti (praleidus būtinąją aplinkybę (23) sakinyje pats sakinyš tampa nepilnas). Bet jeigu šią jų savybę laikytume skiriamuoju bruožu, šių „aplinkybių“ būtinumą reikėtų suvokti panašiai kaip papildinių būtinumą: predikacija nėra užbaigta, jeigu nėra pateikti bent pagrindinių jos argumentų denotatai arba referentai. Tačiau be būtiniosios aplinkybės net predikacija lieka neišreikšta, taigi, praleidus būtinąją aplinkybę, sakinio nepilnumo laipsnis būtų kitoks nei praleidus papildinį. Antra, pagal kilmę būtiniosios aplinkybės ne visada yra aplinkybės, t. y. veiksmažodžio modifikatoriai. Formos atžvilgiu predikatiniai lokatyvai sutampa su tikromis vietos aplinkybėmis. Bet predikatiniai posesyviniai kilmininkai nesutampa nei su vienu aplinkybės tipu: paprastai jie vartojami kaip daiktavardžių modifikatoriai (plg.: *Petro švarkas*). Todėl tikslesnis ir bendresnis terminas būtų „būtinasis modifikatorius“ arba „vidinis modifikatorius“. Bet, kadangi veiksmažodžio modifikatoriai va-

¹¹ Tiesa, paralelė yra nepilna, nes čia pateiktas pavyzdys iš tikrųjų yra ne lokatyvinis, o egzistencinis sakinyš (apie šį skirtumą plg. dar 6.2). Tačiau pats raiškos būdas, kai lokatyvinė reikšmė išreikšta pačiame veiksmažodyje, pridodant prie veiksmažodžio ‘būti’ lokatyvinį priešdėlį, o vardažodžiui lokatyvinės reikšmės rodiklio nebereikia, leidžia mums palyginti šį lotynišką sakinį su kinišku (35) ir priešinti su lietuvišku (25).

dinami specialiu terminu – aplinkybėmis (panašiai kaip veiksmažodžio valdiniai – papildiniais), terminas „būtinasis (vidinis) modifikatorius“ šalia terminų „papildinys“ ir „aplinkybė“ netiktų. Trečia, aplinkybės terminas šiuo atveju negeras dar ir dėl to, kad papildinių ir aplinkybių skirtumas remiasi sintaksinių ryšių pobūdžiu; vardažodis arba junginys, kuris užima argumento poziciją, negali būti tikra aplinkybė. Taigi terminas „būtinoji aplinkybė“ gali būti vartojamas tik sąlygiškai.

Būtiniosios aplinkybės sudaro nemažai keblumų ir sintaksinių ryšių teorijai, ir valentingumo (arba argumentų struktūros) teorijai. Jos verčia iškelti klausimą, ar gramatinės funkcijos yra tik sintaksinių ryšių tipų potipiai (realizacijos), ar gali turėti jų atžvilgiu tam tikrą autonomiją (apie tai žr. Zwicky 1993: 301–302). Mūsų nuomone, čia reiktų kalbėti ne apie sintaksinių ryšių ir sintaksinių funkcijų neatitikimą, o veikiau apie tam tikrus tarpinius atvejus tarp valdymo ir modifikavimo. Jų buvimas negriauna bendro skirstymo modelio, nes patys sintaksinių ryšių tipai yra aiškiai apibrėžti ir dažniausiai juos galima vienareikšmiškai atskirti.

3.5. Veiksmažodžio *būti* sintaksinės savybės

Pereikime dabar prie kitos veiksmažodžio konstrukcijos – prie jungties konstrukcijos. Turime omenyje tokius sakinius kaip:

(37) *Jonas šiandien yra linksmas.*

Žodis *linksmas* dažnai vartojamas kaip modifikatorius (*linksmas žmogus*). Šiuo atveju jis reiškia pagrindinę sakinio predikaciją. Taigi būtų galima teigti, kad (38) ir (39) sakinių santykis yra absoliučiai lygiagretus su (40) ir (41) sakinių santykiu:

(38) *Jonas yra linksmas.*

(39) *Jonas grįžo linksmas.*

(40) *Jonas yra Kaune.*

(41) *Jonas dirba gydytoju Kaune.*

Abiem atvejais tas pats žodis – modifikatorius – gali reikšti arba papildomą predikaciją, arba (kartu su semantiškai tuščiu veiksma-

žodžiu *būti*) pagrindinę sakinio predikaciją. Tokiu atveju (38) sakinyje pavartotas predikatyvas *linksmas* būtų modifikatorius, pavartotas kaip būtinasis (vidinis) modifikatorius. Tokia interpretacija būtų priimtina, bet atsisakysime jos dėl vienos svarbios priežasties: veiksmažodžio *būti* papildymas ne visada yra predikatinis vietetas. Palyginkime:

(42) *Jonas yra mūsų mokytojas.*

(43) *Jonas yra tas žmogus, apie kurį tu kalbėjai.*

Šiuose sakiniuose po veiksmažodžio *būti* vartojamas referentiškas pasakymas („apibrėžiamoji deskripcija“, angl. *definite description*). (42) sakinyje suponuoja vienintelio asmens, kuriam gali būti taikoma predikacija „jis mus moko“, buvimą. Teigiamas jo tapatumas asmeniui, kuris komunikacijos akto dalyviams žinomas kaip „Jonas“. Pasakymai *moko* ir *yra mokytojas* yra predikatiniai, bet pasakymo *mūsų mokytojas* predikatiniumi laikyti neįmanoma, nes jis turi argumento statusą. Taigi sakinio predikatas reiškiamas veiksmažodžiu *būti*, kurio reikšmę galima būtų suformuluoti kaip ‘yra tapatus’. Tokie sakiniai vadinami *ekvatyviniais*. Ekvatyviniai sakiniai priešiniai *askriptyviniams*, t. y. tokiems sakiniams, kuriuose veiksniumi priskiriamas tam tikras požymis, pvz.:

(44) *Jonas yra mokytojas.*

Natūraliosios kalbos vartotojas šių dviejų veiksmažodžio ‘būti’ vartojimo tipų gali ir neskirti, bet lingvistinė analizė negali jų nepastebėti. Jungties konstrukcijos yra nevienodos ir kartais jungčiai reikia priskirti tam tikrą reikšmę. Anksčiau buvo pastebėta, jog konstrukcijose *būti Kaune*, *būti su vaikais*, *būti prie upės* ir pan. yra įmanoma veiksmažodžiui *būti* priskirti semantinę turinį (papildomai prie to, kas jau išreikšta semantiniu linksniu (*Kaune*) arba prielinksniu (*su*, *prie*)), bet netikslinga dėl to, kad tokiu atveju homoniminių veiksmažodžių *būti* labai padaugėtų. Taigi galima priešinti du ryškius atvejus:

(i) savarankišką reikšmę turinti jungtis *būti* ‘būti tapačiam’ + struktūrinis linksnis (vardininkas);

(ii) semantiškai tuščias veiksmažodis *būti* + semantinis linksnis arba prielinksnis.

Kyla klausimas, su kuriuo iš minėtų tipų reikėtų palyginti tokias askriptyvines konstrukcijas kaip *yra linksmas* ir pagal kurį modelį jas reikėtų aprašyti. Suvokiame, kad būdvardis *linksmas* savaime jau turi predikatinę reikšmę ir jungties *būti* šiam predikatinui santykiui reikšti nereikia; jungtis yra reikšminga finitinei sakinio formai (taigi sintaksiniu požiūriu). Tačiau šis atvejis skiriasi nuo būtinųjų aplinkybių (vidinių modifikatorių) atvejo, kai predikaciją reiškia prielinksnis arba semantinis linksnis. Pirma, norėdami išlaikyti veiksmažodžių – predikatų ir vardažodžių – argumentų dichotomiją, čia neturime operuoti tokio tipo predikatais kaip ‘būti su’, ‘būti prie’ ir pan., tam tiesiog pakanka predikato ‘būti’. Antra, kadangi tokio tipo sakiniuose kaip *Jonas yra linksmas* nesame verčiami sakinio predikacijos sieti su vardažodžio linksnium ar su valdančiu jį prielinksnium, tai turime galimybę sieti ją vien tik su veiksmažodžiu. Šie skirtumai leidžia tokių sakinių kaip (38) sintaksinę struktūrą aprašyti pagal minėtą pirmojo (i) tipo modelį, laikant visus askriptyvinius sakinius šiuo atžvilgiu artimus ekvatyviniams, juolab, kad ir pačios kalbos nedaro tarp jų skirtumo. Pasirinkę tokį aprašo modelį, ekvatyvinio tipo reikšmes (žinoma, skirtingas) priskirsime ne tik sakinių *Jonas yra mūsų mokytojas* ir *Jonas yra mokytojas*, bet ir sakinio *Jonas yra linksmas* jungtims. Tokiu atveju galėsime nesigilinti į tai, ar konkrečiu atveju predikatyvas turi referentiškumo požymių ir yra vartojamas kaip deskripcija, ar yra grynai predikatinis. Taigi remdamiesi šiais argumentais sintaksiškai abu atvejus traktuosime panašiai – predikatyvą laikysime valdomu, jis bus laikomas veiksmažodžio valdiniu, panašiai kaip veiksnys arba papildinys¹².

¹² Ligšiolinės lietuvių kalbos gramatikos panašiai traktuoja su jungtimi *būti* vartojamus predikatyvus (*buvo linksmas*) ir tai, kas čia vadinama būtinosiomis aplinkybėmis (*jis buvo be sąmonės, žemelė prie molio*) (plg. Ambrazas, red., 1994: 503–506). Nei būdvardis (*linksmas*), nei prielinksninis junginys (*be sąmonės*) savarankiška sakinio dalimi nelaikomi: jie tėra „tarinio vardinė dalis“. Tačiau tokia sakinyje kaip *Brolis grįžo linksmas* būdvardis vis dėlto laikomas sakinio dalimi – „tariniu pažyminiu“ (ten pat: 490). Šis skirtumas paaiškinamas tuo, kad esą veiksm-

3.6. Laisvieji naudininkai

Tam tikrų sunkumų sintaksinės interpretacijos požiūriu sukelia įvairūs naudininku žymimi papildymai. Yra atvejų, kai naudininkas neabejotinai užima argumento poziciją, taigi turi būti interpretuojamas kaip papildinys:

- (45) *Jonas padovanojo Onutei gėlių.*
 (46) *Šeimininkas aprodė svečiams visus namus.*

Yra ir „laisvųjų“ naudininkų, kurie neužima argumento pozicijos¹³. Jų galima skirti keturis tipus:

- (47) *Jonas atnešė Onai vyno.* (dativus commodi)
 (48) *Jonas paspaudė šeimininkui ranką.* (dativus sympatheticus)
 (49) *Jis tau atvažiuos!* (dativus ethicus)
 (50) *Šis paveikslas man visai gražus.* (dativus iudicantis)

3.6.1. Dativus commodi

Nepaisant paviršutiniško panašumo, (47) sakinyje pavartotas naudininkas skiriasi nuo (45), (46) sakiniuose pavartoto papildinio

žodis *būti*, nors ir turi veiksmažodžio savybių, tėra „tam tikras laiko ir modalumo rodiklis“ (ten pat: 479). Tokie sakiniai kaip *Jis atrodo linksmas* vertinami prieštarinai. Vienur jie apibūdinami kaip sakiniai su tarininiu pažyminiu (taip aprašomas sakinyss *Mokytojas atrode piktas* – Ambrazas, red., 1994: 603), kitur veiksmažodis *atrodyti* apibūdinamas kaip „negrynoji jungtis“ (ten pat: 508). Abu sprendimai kelia rimtų abejonių. Panašiai aiškinti būdvardžio sintaksinę poziciją sakiniuose *Jis atrode linksmas* ir *Jis grįžo linksmas* nėra gera išeitis, nes sakinyje *Jis atrode linksmas* predikatyvas yra būtinas – jo veiksmažodis reikalauja. Paaiškinti šį skirtumą naudojantis „tarininio pažyminio“ sąvoka neįmanoma. Antra vertus, būtų galima tokius veiksmažodžius kaip *atrodyti*, *apsimesti*, sąlygiškai vadinti „jungtimis“, bet sunku sutikti, kad jie tarsi „neturėtų reikšmės“, o būtų vartojami tik kaip gramatiniai rodikliai. Gramatinės reikšmės rodikliu gal ir būtų galima laikyti veiksmažodžius *tapti*, *likti* (jeigu tartume, kad jie reiškia veiksmo požymius), bet veiksmažodis *atrodyti* reiškia ne gramatinę nuosakos kategoriją, o modalinį (episteminių) predikatą; o kokio gramatinio požymio rodikliu būtų galima laikyti veiksmažodį *apsimesti*, išvis neaišku. Todėl (nors toks sprendimas irgi nėra idealus) čia siūlome predikatiškai vartojamus būdvardžius laikyti valdomais – ir su *būti*, ir su *atrodyti*, *apsimesti* ir pan. „Jungtimi“ galėtume vadinti predikatyvą valdantį veiksmažodį *būti*; būtų galima šį pavadinimą taikyti ir kitiems veiksmo predikatyvus valdantiems veiksmažodžiams, bet tuomet reikėtų suprasti sąvoką 'jungtis' ne kaip terminą, o kaip neformalų (tikslų semantinių koreliatų neturintį) pavadinimą.

¹³ Apie Nijolės Sližienės laisvųjų narių supratimą ir jų skirtumą nuo fakultatyviųjų narių žr. Sližienė (1994: 34–36); apie laisvajį naudininką žr. Sližienė (1994: 37–40).

naudininko. Teigdami, kad visuose trijuose sakiniuose jis užima argumento poziciją, negalėtume paaiškinti, kodėl praleidus naudininką (45), (46) sakiniai tampa eliptiniai, o sakiny (47) lieka užbaigtas, savarankiškas sakiny¹⁴. Ir pronominalizacijos testas rodo visai priimtina rezultata (51):

(51) *Jonas atnešė vyno, ir tai jis padarė Onai (dėl Onos).*

Veiksmažodžio *atnešti*, kaip ir kiekvieno judėjimo veiksmažodžio, argumentų struktūroje yra numatyta pozicija judėjimo tikslą nusakančiam argumentui (pvz., *atnešė gėlių į kambarį*), bet jis dažnai lieka neišreikštas, kadangi suvokiamas kaip kalbėjimo arba aprašomos situacijos vieta (ši deiktinį elementą reiškia priešdėlis *at-*). Ar šio veiksmažodžio argumentų struktūroje dar bus išskirta pozicija asmeniui, kurio naudai kas nors atnešama, priklausys nuo situacijos.

Yra veiksmažodžių, kurie griežtai nereikalauja naudininko, bet tas naudininkas vis tiek yra artimas papildinio naudininkui; pvz., *nupirkti*:

(52) *Jonas nupirko Onai gėlių.*

Galima teigti, kad (52) sakinyje aprašomas gėlių pirkimas vyksta ne tik Onos naudai, bet ir norint jai tas gėles padovanoti; be to, (52) sakiny dažnai ir bus suprstas kaip ‘nupirko ir padovanojo Onai gėlių’. Dėl to gali būti prasminga priskirti veiksmažodžiui *nupirkti* du valentingumo modelius, atitinkančius argumento struktūras su beneficentu arba be beneficento. Bet vargu ar verta taip daryti visais atvejais, kai galima pavartoti *dativus commodi*. Imkime įprastą sakinį:

(53) *Iškepsiu jums pyragą.*

Vargu ar verta čia veiksmažodžiui *iškepti* priskirti du alternatyvius valentingumo modelius ir atitinkamai dvi reikšmes. Palyginkime dar:

¹⁴ Plg. Nijolės Sližienės pastabą, kad „laisvieji nariai neturi atramos veiksmažodžio SemVS; jų teikiama informacija iš karto dingsta juos pašalinus iš sakinio“ (Sližienė 1994: 35).

(54) *Jonas parašė tėvui laišką.*

Šį sakinį galima suprasti dvejopai: kad laiškas adresuotas tėvui arba kad sūnus rašo laišką tėvo naudai, nes pats tėvas (būdamas neraštingas arba dėl blogo regėjimo) jo negali parašyti. Pirmuoju atveju naudininkui galėtume priskirti papildinio statusą, bet antruoju atveju naudininką norėtusi interpretuoti kitaip. Sintaksiškai interpretuojant šį sakinį galimi du sprendimai. Arba adresato naudininką (*parašė tėvui* = ‘parašė tėvui skirtą laišką’) laikome netiesioginiu papildiniu, o *dativus commodi* (‘vietoj tėvo, tėvo naudai’) – laisvuju naudininku, arba abu naudininkus laikome laisvaisiais, o reikšmės skirtumą siejame su skirtingomis šio laisvojo naudininko interpretacijomis: ‘kieno nors naudai’ rašomas laiškas gali būti jam skirtas arba tik jo interesais rašomas kitam asmeniui. Trečiasis teoriškai galimas sprendimas – (54) sakinyje vartojamą naudininką nepriklausomai nuo reikšmės laikyti papildiniu – nėra geras: padaugėtų leksinių reikšmių (konstrukcija *rašyti kam ką* su netiesioginiu papildiniu be įprastos dar įgytų antrą reikšmę), be to, suvokiame, kad taikant antrąją interpretaciją (‘vietoj tėvo, tėvo naudai’) naudininkas iš tikrųjų neturi jokių papildinio požymių. Jis neabejotinai fakultatyvus, nesubkategorizuoja veiksmožodžio ir pronominalizacijos testas rodo, kad *dativus commodi* nesuvokiamas kaip papildinys: (55) sakinys dažniausiai nebus suprstas taip, kad laiško adresatas yra tėvas¹⁵:

(55) *Jis parašė laišką, ir tai jis padarė tėvui (dėl tėvo, už tėvą).*

Peršasi išvada, kad čia aptariamai naudininkai turėtų būti traktuojami kaip aplinkybės. Jas būtų galima vadinti „beneficento aplinkybėmis“. Beneficento reikšmė gali būti pripažinta būdingąja aplinkybinio naudininko reikšme; ši reikšmė pleonastiškai išreiškiamą to paties linksnio konstrukcijose su netiesioginiu papildiniu (su tokiais veiksmožodžiais kaip *duoti, rodyti* ir pan.)¹⁶.

¹⁵ Pastaruoju atveju sakinys turėtų būti žymimas žvaigždute.

¹⁶ Tradicinėse lietuvių kalbos gramatikose šis laisvasis beneficento naudininkas neskiriamas nuo papildinio naudininko, plg. Ambrazas, red. (1994: 488, 513–514). Papildiniu vadinamas,

3.6.2. *Dativus sympatheticus*

Kitokio pobūdžio yra savybinis (posesyvinis) naudininkas, literatūroje vadinamas *dativus sympatheticus*¹⁷. Šio naudininko skiriamasis bruožas yra tas, kad dažniausiai jį galima pakeisti savybinio kilmininku, plg.:

(56) *Jonas paspaudė Petru ranką.*

(57) *Jonas paspaudė Petro ranką.*

Abi konstrukcijos skiriasi ne tik morfosintaksiškai, bet ir sintaksiškai. Savybinis kilmininkas priklauso tam pačiam vardažodiniam junginiui, kuriam priklauso ir turimą daiktą (*possessum*) reiškiantis vardažodis (daiktavardis); jį galima interpretuoti kaip modifikatorių. Konstrukcijoje su naudininku pastarasis nesudaro vardažodinio junginio su *possessum* reiškiančiu vardažodžiu (daiktavardžiu), o tiesiogiai santykiauja su veiksmažodžiu¹⁸. Todėl šio savybinio naudininko vartojimas vadinamas „išorine posesyvumo raiška“ (angl. *external possession*)¹⁹.

Generatyvinėje literatūroje šis naudininkas aprašomas kaip tam tikros transformacijos – „posesoriaus iškėlimo“ (*possessor raising* arba *possessor ascension*) – rezultatas. Kitaip sakant, posesorius ištraukiamas iš vardažodinio junginio ir iškeliamas į aukštesnę sintaksinę lygmenį. Nors šis terminas yra vartojamas dažniausiai generatyvinėje tradicijoje, jis patraukia tuo, kad atskleidžia tam tikrą

pvz., *visiems* sakinyje *Saulė šviečia visiems*. Tai reikėtų, kad naudininko papildinį potencialiai gali valdyti praktiškai kiekvienas veiksmažodis: *Lietus lyja visiems*, *Sniegas sninga visiems*, *Jūra banguoja visiems*, *Katinas murkia visiems*. Taip vartojamas papildinio terminas netenka prasmės.

¹⁷ Dar apie savybinį (posesyvinį) naudininką žr. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką* (Ambrasas, red., 1994: 604).

¹⁸ Plg. Nijolės Sližienės nuomonę, kad „naudininkas tiesiogiai susijęs ne su veiksmažodžiu, o su visumos dalį reiškiančiu daiktavardžiu ir veiksmažodžiu drauge. Nors veiksmažodis jo nereikalauja ir jis negali būti laikomas veiksmažodžio valentiniu palydovu, naudininkas sakinyje yra būtinas, nes be jo lieka nepasotintas visumos dalį reiškiančio daiktavardžio semantinis valentingumas [...]. Naudininkas čia veikiausiai yra viso sakinio sintaksinės struktūros elementas [...], veiksmažodžių valentingumo atžvilgiu jis laikytinas laisvuju nariu“ (Sližienė 1994: 38–39).

¹⁹ Apie šio reiškinio sampratą ir tipologiją plg. König, Haspelmath (1998), Payne, Barshi (1999); apie išorinę posesyvumo raišką lietuvių kalboje žr. Kerevičienė (2004).

argumentų struktūros ir jos sintaksinės realizacijos neatitikimą. *Possessum* ir *possessor* tik sąlygiškai gali būti vadinami atskirais argumentais. Jie nurodo dalies ir visumos santykį, ir nors jas abi – visumą ir dalį – galima suvokti kaip atskiras esybes, kiekvienas referencijos aktas, kuriuo norima išskirti (identifikuoti) dalį, būtinai ves per visumą, kuriai ta dalis priklauso. Vardažodis *ranka* beveik niekada nėra vartojamas be patikslinimo, apie kieno ranką kalbama. Daugelis kalbų, tarp jų ir lietuvių kalba, turi po kelias konstrukcijas tokioms situacijoms, kai yra veikiamą kokia nors visumos dalis ir per ją netiesiogiai ir pati visuma (dažniausiai – žmogus, kurio veikiamą kūno dalis arba priklausantis jam daiktas), nusakyti, plg.:

(58) *Vaikai pabučiavo senelę į ranką.*

(59) *Vaikai pabučiavo senelės ranką.*

(60) *Vaikai pabučiavo senelei ranką.*

(61) *Vaikai pabučiavo senelei į ranką.*

Kaip matyti, svyruojama ir dėl vardažodžio, kuriam priskirtinas tiesioginio papildinio statusas, pasirinkimo²⁰: šį statusą gali įgyti arba visumą reiškiantis vardažodis (58), arba dalį reiškiantis vardažodis (59), (60), arba nė vienas iš jų (61). Iš tų sakinių mus domina tik naudininko interpretacija (60) sakinyje²¹.

(59) sakinyje veiksmožodis reikalauja tik vieno papildinio. Jei-
gu ir (60) sakinyje pavartotam naudininkui priskirtume papildi-

²⁰ Žinoma, skirtumas yra ne vien tik sintaksinis, bet ir semantinis. Nijolė Sližienė pastebi, jog tokio tipo sakiniai kaip *Motina nutvėrė vaiką už rankos* ir *Motina nutvėrė vaikui už rankos* skiriasi signifikaciniu požiūriu: „pirmajame akcentuojamas poveikis visam daiktui, o antrajame daiktas paliečiamas tik tiek, kiek paveikiama jo dalis“ (Sližienė 1994: 38).

²¹ Sakinio (61) interpretacija susijusi su kita problema. Kadangi sakinyje **Vaikai pabučiavo į senelės ranką* neįmanomas, jame pavartotą naudininką turbūt reikėtų suvokti kitaip nei sakinyje (60). Sakinio (61) interpretaciją apsunkina tai, kad ir sakinyje **Vaikai pabučiavo senelei* yra netaisyklingas. Bet reikia atkreipti dėmesį, kad naudininko papildiniai (šalia galininko papildinių) vartojami su kai kuriais paviršinių poveikių reiškiančiais veiksmožodžiais, pvz., *Būtė įgėlė vaiką / vaikui*. Peršasi mintis, kad su kai kuriais veiksmožodžiais šis „paviršutinio poveikio naudininkas“ tampa įmanomas tik tada, kai pabrėžiamas dalinis, ribotas to veiksmo poveikis; dar plg.: *Jis nutvėrė vaiką / vaikui už rankos* (bet tik *nutvėrė vaiką*, ne **nutvėrė vaikui*). Tačiau minties, jog sakinyje (61) vartojamas tas pats savybinis naudininkas kaip ir sakinyje (60) visiškai atmesti negalima.

nio statusą, tai patektume į kiek keblią padėtį: daugeliu atvejų tiesiog negalėtume pasakyti, kiek tam tikri predikatai reikalauja argumentų. Atsižvelgiant į (59) ir (60) sakinius, reikėtų sakyti, kad veiksmažodis (*pa*)*bučiuoti* gali turėti du arba tris argumentus, nors ryškaus reikšmės skirtumo tarp (59) ir (60) nėra – bent jau tokio, kuris sietųsi su skirtingais argumentų skaičiais. Šiuos posesyvinis naudininkus tektų pripažinti „nevalentiniais papildiniais“, bet ši sąvoka akivaizdžiai prieštaranga. Antra vertus, nesinori teigti, kad (60) sakinyje pavartotas naudininkas yra aplinkybė: papildomos predikacijos jis neišreiškia, nes tai, kad bučiuojama *kazkieno* ranka, yra akivaizdu, ir šis dalykas į sakinio reikšmę visada įeina. Naudininkas *senelei* tik atskleidžia asmens, kuriam ta ranka priklauso, tapatybę, taigi jis neišreiškia nieko, kas būtų už pagrindinės predikacijos aprėpties ribų. Tiesa, jaučiamas tam tikras semantinis skirtumas: naudininkas tarsi vaizduoja posesorių kaip veiksmo (šiuo atveju – tam tikros pagarbos išraiškos) beneficentą, bet naujos, papildomos predikacijos čia vis dėlto išvelgti negalima.

Taigi reikia pripažinti, kad tokiuose sakiniuose kaip (60) abu vardažodžiai užima argumento poziciją, bet tik vieną, o ne skirtingas. Tokio „argumento suskaidymo“ esmė yra tokia pati, kaip ir generatyvinėje gramatikoje suformuluoto „posesoriaus iškėlimo“. Nors transformacinė formuluotė yra priimtina ne visiems, aišku yra viena, kad semantiniu ir/ar sintaksiniu valentingumu paremtas sakinio struktūros aprašas aptariamo reiškinio iki galo paaiškinti negali. Kur kas tikslingiau jį suvokti kaip produktyvią sintaksinę taisyklę, taikomą struktūroms, kuriose jau paskirstytos su konkrečia leksema susijusios argumentų pozicijos su joms būdinga morfosintaksine realizacija. Kitaip sakant, (60) sakinyje pavartotą veiksmažodį *pabučiuoti* tikslingiau aprašyti kaip divalentį, o naudininką apibūdinti kaip tiesiogiai šio veiksmažodžio nevaldomą (nereikalaujamą)²². Tiesa, galimybė išreikšti posesyvumą, t. y.

²² Plg. su *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* teiginiu, kad „savybinis (posesyvinis) naudininkas yra būtinas tuose sakiniuose, kuriuose reiškiamas dalies ir visumos santykis“ (Ambrazas, red., 1994: 604).

vieno iš argumentų priklausomybę visumai, naudininku (užuot išreiškus jį kilmininku) yra ribojama predikato semantikos, pvz., veiksmazodis turi reikšti procesą, o ne statinę būseną; plg.:

(62) *Man rankos sušalo.*

(63) **Man rankos (yra) šaltos.*

Bet tokia priklausomybė nuo predikato semantikos negali būti suvokiama kaip griežtas leksinis subkategorizavimas. Be to, galimybė išoriškai išreikšti posesorių priklauso ne tik nuo veiksmazodžio semantikos, bet ir nuo vardažodžių kategorinių savybių; ji beveik visada suponuoja gyvumą, plg.:

(64) *Paspaudžiau dėdės ranką.*

(65) *Paspaudžiau dėdei ranką.*

(66) *Paspaudžiau televizoriaus mygtuką.*

(67) **Paspaudžiau televizoriui mygtuką.*

Ši su gyvumu susijusį ribojimą galima paaiškinti tam tikru reikšmės skirtumu: konstrukcija su naudininku reiškia tam tikrą veiksmo poveikį posesoriaus sąmonei: asmuo, kuriam spaudžiama ranka, suvokia šį dalyką kaip pasisveikinimo gestą ir pan. Bet ir šis skirtumas yra susijęs su konstrukcijos, ne su konkreta veiksmazodžio reikšme.

3.6.3. *Dativus ethicus*

Vadinamasis *dativus ethicus* yra visų tokius naudininkus turinčių kalbų gramatikose nepakankamai aprašytas reiškiny, jo aiškiniškai įvairuoja, tad jo esmė kalbotyroje dar menkai suvokta. Greičiausiai tokią padėtį galima paaiškinti tuo, kad šis datyvas dažniausiai vartojamas šnekamojoje kalboje, rašomojoje kalboje pasitaiko retai.

Tiek klasikinėse kalbose, tiek dabartinėse Europos kalbose *dativus ethicus* apibūdinamas vienodai: šis terminas žymi 1-ojo ir 2-ojo asmens įvardžių nekirčiuotas (jeigu tokios skiriamos) naudininko formas, vartojamas reikšti kalbančiojo gyvą emocinį santykį su aptariamais dalykais:

- (68) *Čia tau ne žaidimas.*
 (69) *Nedaryk tu man daugiau tokių kvailysčių.*

Jau vien vartojimas tik 1-ojo ir 2-ojo asmens rodo, kad šie naudininkai labiau susiję su diskursu nei su sakinio struktūra. Jeigu jie užimtų argumentų pozicijas, tai jiems, kaip ir visiems argumentams, būtų įmanoma priskirti bet kokią kintamąją vertę. Tačiau tam tikras *dativus ethicus* ryšys su kitomis naudininko funkcijomis yra akivaizdus. Ištariantis (69) sakinį kalbantysis jį pavartodamas leidžia suprasti, kad adresato kvailystės jį paveiktų asmeniškai. Bet šis tariamas poveikis gali būti išreikštas tik diskurso lygmeniu, ir taip „veikiami“ gali būti tik vaizduojami šnekos akto dalyviai. Todėl kai kurie autoriai siūlo aptariamus naudininkus aprašyti kaip „modalines dalelytes“ (pvz., Wegener 1985: 51)²³. Toks sprendimas suprantamas, bet ne pats geriausias. Aptariamai naudininkai nepraranda ryšio su asmeniniais įvardžiais ir naudininkas iš esmės čia išlaiko savo funkciją. Todėl, visai suprantama, norėtųsi vienodais pagrindais aprašyti visų čia aptariamų naudininkų reikšmes – ir papildinio naudininko, ir laisvojo beneficento naudininko, ir *dativus ethicus*, nors jų sintaksinis statusas ir skiriasi. *Dativus ethicus* siūlome aprašyti kaip tam tikrą sakinio aplinkybės tipą, tokiu būdu skirdami jį nuo predikato aplinkybės funkciją atliekančio *dativus commodi*.

3.6.4. *Dativus iudicantis*

Kalbotyroje *dativus iudicantis* („vertintojo naudininkas“) taip pat yra nepakankamai iširtas ir nevienodai suvokiamas. Dažnai susidaro įspūdis, kad šis naudininkas, pavartotas su tam tikrais būdvardžiais, užima argumento poziciją. Toks įspūdis atsiranda, pvz.,

²³ Toks, atrodo, yra ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* autorių požiūris, bet jis reiškiamas ne nuosekliai, nes kaip dalelytė teikiama tik forma *tau*, bet ne *man*. Čia dar trumpai reikėtų pakomentuoti žodžio *sau* vartojimą (*Jis sau sėdi ir skaito*; ši forma *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* taip pat pateikta kaip dalelytė). Toks vartojimas pastebimas ir slavų kalbose, plg. lenk.: *Siedzi sobie i czyta*. Kartais šis vartojimo tipas apibūdinamas kaip *dativus ethicus* potipis (Vaillant 1977: 85), bet kadangi jis neturi esminių šio naudininko bruožų – sąsajos su diskurso dalyviais, – jį greičiau reikėtų sieti su *dativus commodi*.

pavartojus naudininką su būdvardžiu *skanus* (70) sakinyje, nes galima teigti, kad skonis visada yra įvertinamas kokio nors žmogaus, taigi būdvardžio argumento struktūra turėtų atverti argumento poziciją „vertintojui“:

(70) *Šie obuoliai man labai skanūs.*

Iš tikrųjų daugelio būdvardžių reikšmės (išskyrus nelaispsniuojamas savybes reiškiančius būdvardžius, tokius kaip *aukštuminis*, *medinis*, *žolėdis*...) suponuoja kokį nors vertintoją. Žinoma, dažnai remiamasi koku nors visuotinai pripažintu vertinimo standartu ir tai kalbantiesiems leidžia vartoti tokius pasakymus kaip *skanūs obuoliai*, *protingas žmogus* ir pan. netikslinant, kieno vertinimu remiamasi. Tokiais atvejais būdvardžio reiškiamą savybę tampa tam tikra prasme nelaispsniuojama: arba koks nors daiktas arba žmogus atitinka visuotinai pripažintą standartą (*protingas žmogus*), arba neatitinka (*neprotingas žmogus*). Savybės laipsnio apibrėžimas, priešingai, savaime suteikia tam tikrą vertinimo subjektyvumą, ir visai suprantama, kad tokiais atvejais didėja *dativus iudicantis* vartojimo tikimybė. Ir iš tiesų, daugeliu atvejų šis naudininkas gali būti vartojamas tik kartu su mažo arba didelio (vertintojui nepriimtino) savybės laipsnio rodikliu, pvz., *per (daug)*, *nepakankamai*²⁴:

(71) *Šis kinas man per daug sentimentalus.*

(72) *Man čia viskas vyksta nepakankamai greitai.*

(73) *Jis man per daug šneka.*

Žinoma, ir šiais atvejais *dativus iudicantis* vartojimas nėra privalomas. Praleidus jį, laipsnio rodikliai įgyja ypatingą reikšmę: jie išreiškia neatitikimą tam tikro sutartinio, visuotinai pripažįstamo standarto. Jeigu laipsnio rodikliui nepriskiriama tokia konvencionalizuota absoliuti reikšmė, turi būti pateiktas koks nors lyginimo standartas, ir jis implicitiškai pateikiamas pavartojant *dativus iu-*

²⁴ Kai kuriose kalbose vertintojo naudininką įmanoma pavartoti tik tuomet, kai sakinyje pavartotas laipsnio rodiklis; taip yra, pvz., vokiečių kalboje, kur šiam naudininkui sintaksinę poziciją atveria laipsnio rodikliai *zu* 'per (daug)', *genug* 'pakankamai'.

dicantis. Ta prasme galima teigti, kad šis naudininkas yra reikalaujamas, t. y. jis laipsnio rodiklio valdomas. Tačiau, regis, *dativus iudicantis* gali būti valdomas ir be laipsnio rodiklio vartojamų būdvardžių. Iš tikrųjų verta atkreipti dėmesį į tokius atvejus kaip (74):

(74) *Negalima visiems būti geram.*

Šis sakinytis galėtų reikšti arba (i) ‘negalima visų žmonių atžvilgiu gerai elgtis’, arba (ii) ‘negalima, visų žmonių nuomone, būti geram’, t. y. negalima visiems įtikti. Pagal taikomą interpretaciją skirtingai reikia suvokti ir būdvardžio reiškiamą vertinimą. Taikant pirmąją interpretaciją, „gerumas“ yra suvokiamas kaip visuotiniu sutarimu nustatoma, nuo subjektyvaus vertinimo nepriklausoma savybė. Taigi šiuo atveju naudininkas, kad ir koks būtų, tikrai negali būti *dativus iudicantis*. Kadangi gerumas čia vertinamas visuotinai pripažįstamu standartu, ir tik tikslinama, kieno atžvilgiu jis pasireiškia, galima manyti, kad šiuo atveju naudininkas yra *dativus commodi* arba *beneficentis* aplinkybė. Nėra būtino reikalo šio datyvo sieti su būdvardžio *geras* argumentų struktūra, nors tai taip pat būtų įmanoma: būdvardis *geras* galėtų atverti argumento poziciją asmeniui, kurio atžvilgiu gerumas pasireiškia. Taikant antrąją interpretaciją, su būdvardžiu *geras* nesiejamas sutartinis gerumo standartas – standartą nustato vertintojas, reiškiamas *dativus iudicantis*.

Kad *dativus iudicantis* yra semantiškai reikalaujamas ir sintaksiškai valdomas, aiškiai matyti ypač su laipsnio rodikliais *per (daug)*, *nepakankamai* ir *pan*. Tai, kad šie laipsnio rodikliai tais atvejais, kai jiems nepriskiriamas sutartinis lyginimo standartas, reikalauja tam tikrų sintaksinių papildymų, panašiai kaip būdvardžio laipsnio formos, buvo parodyta ankstesniame straipnyje (žr. Holvoet, Judžentis 2003b: 152–153). Jie gali, pvz., valdyti kontrafaktyvius padarinio sakinius, bet taip pat jie gali valdyti vertintojo naudininkus, plg. (75), (76). Abiem atvejais laipsnio rodikliai (atsiskaičius visuotinai priimto standarto) reikalauja, kad būtų implicitiškai arba eksplicitiškai nurodomas standartas, nuo kurio nukrypstama:

(75) *Šis traukinys per lėtas, kad juo iki vakaro nuvažiuotume į Rygą.*

(76) *Šis traukinys man per lėtas.*

Ar panašiai valdomais reikia laikyti ir be laipsnio rodiklio su būdvardžiais vartojamą *dativus iudicantis*? (74) sakinyje toks sprendimas atrodo logiškiausias taikant antrąją (ii) interpretaciją, mat šiuo atveju vertintojas turi būti išreikštas, priešingai būdvardis automatiškai įgyja absoliučią (pagal visuotinius standartus nustatomą) reikšmę. Todėl šiame sakinyje (taikant antrąją interpretaciją) pavartotas naudininkas *visiems* tikslina būdvardžio reikšmę ir turi me pagrindo sieti jį semantiškai ir sintaksiškai būtent su būdvardžiu, ne su visu sakiniu.

Jeigu tolesni tyrimai vis dėlto parodytų, kad *dativus iudicantis* nėra ypatingais semantiniais ir sintaksiniais ryšiais susijęs su būdvardžiu (arba laipsnio rodikliu), tuomet jį beliktų aprašyti kaip tam tikrą sakinio modifikatorių (sakinio aplinkybę), kaip ir siūlo vokiečių kalbos *dativus iudicantis* ištyrusi Heidė Wegener (Wegener 1985: 54tt). Kol tai neįrodyta, valdomų vertintojo naudininkų hipotezė atrodo priimtinesnė. Tiesa, vertintojo naudininką funkciškai galima palyginti su tokiomis sakinio aplinkybėmis kaip *mano nuomone*, bet *mano nuomone* yra tipiška sakinio aplinkybė, po kurios gali eiti bet koks sakinytis, o *dativus iudicantis* rodo aiškius ribojimus. Todėl (77) sakinio negalima pakeisti analogišku sakiniu su vertintojo naudininku:

(77) *Mano nuomone, lauke lyja lietus.*

(78) **Man lauke lyja lietus.*

Tai mus verčia *dativus iudicantis* sieti ne su visu sakiniu (kaip sakinio aplinkybes), o tik su konkrečių žodžių sintaksinėmis savybėmis.

Gali pasirodyti paradoksalu, kad valdomu laikomas naudininkas, kuris čia yra tarsi fakultatyvus. Bet šis fakultatyvumas yra tariamas: *dativus iudicantis* praleidus, keičiasi būdvardžio (arba laipsnio rodiklio) reikšmė – iš laipsniuojamos jį pasidaro absoliuti, t. y. nustatoma pagal sutartinį standartą. Paradoksalus gali pasirodyti ir laisvojo naudininko termino taikymas aptariamam *dativus iudicantis*; jo laisvumą čia reikia, kaip ir kitų laisvųjų naudininkų atveju, suprasti taip, kad ne veiksmožodis jam atveria sintaksinę poziciją.

Jeigu čia pateikta analizė yra teisinga, tai *dativus iudicantis*, panašiai kaip papildiniai, yra valdomas, tačiau jis valdomas ne veiksmažodžio, taigi nėra papildinys tradiciniame šio termino prasme. Šia prasme iš visų keturių čia išvardytų laisvųjų naudininkų nė vienas negali būti laikomas papildiniu.

3.7. Išvados

Šio skyriaus tikslas buvo pritaikyti papildinio ir aplinkybės sąvokas sintaksinei analizei²⁵. Jų skirtumas atspindi bendresnį valdinių ir modifikatorių skirtumą. Tradiciniai papildinio ir aplinkybės terminai patogumo dėlei vartojami ir toliau: jie taikomi veiksmažodžio valdiniams ir modifikatoriams. Šių terminų vartojimo sritis išlaikoma, kur tik tai įmanoma, be didesnių pokyčių. Taip, pvz., siekiant laikytis tradicinės terminologijos, papildinio terminas netaikomas veiksniams ir predikatyvams, nors jie taip pat laikomi veiksmažodžio valdiniais. Aplinkybės termino vartojimas nežymiai koreguojamas: argumento pozicijas užimančios tradicinės aplinkybės perkeliamos į papildinių klasę, išimtį sudaro būtinosios aplinkybės, kurios, nors ir turi morfosintaksinius modifikatorių požymius, išreiškia pagrindinę sakinio predikaciją.

²⁵ Lietuvių kalbos gramatikose papildinio ir aplinkybės skyrimas ligi šiol faktiškai buvo paremtas ne sintaksiniais, o morfosintaksiniais kriterijais. Būtent taip reikėtų suprasti Nijolės Sližienės teiginius, jog „... aktantais esti ir grynai aplinkybiniai linksniai (vieta, kryptys ir pan.)“ (Sližienė 1994: 36) ir „kai kurie veiksmažodžiai atveria aplinkybės poziciją, bet nelemia jos gramatinės formos“ (Ambrazas, red., 1994: 600). Atrodo, kad čia priešinami „valdomi“ ir „nevaldomi“ (semantiniai) linksniai. Tokios priešpriešos skyrimas kertasi su valentingumo teorijoje nustatomais skirstymo kriterijais ir neturi jokios sintaksinės vertės. Tradicinis sintaksinių ryšių skirstymas į valdymą, derinimą ir šliejimą ne tik yra logiškai ydingas, bet – o tai yra svarbiausia – nėra sintaksinis, todėl negali būti „sakinio dalių“ skirstymo pagrindas. Pašalinus šią kliūtį, tarp „sakinio dalių“ skirstymo ir valentingumo teorijos jokio prieštaravimo nebėlika. Dar kartą atkreiptinas dėmesys į tai, kad mūsų vartojamas terminas „būtinoji aplinkybė“ yra sutartinis, kaip čia ir buvo pabrėžta.